

Provinciaal Utrechts Genootschap
van kunsten en wetenschappen. Opgericht in 1773.
Postbus 1226, 3500 BE Utrecht
Telefoon: (030) 233 30 20 • info@pugutrecht.nl
Bank: NL49 INGB 0000 0302 75 • KvK Midden-Nederland nr.: 40476893
Erkende ANBI instelling

Kleine geschiedenis van het PUG

In 1773 werd in Utrecht een *Konstgenootschap* opgericht met als zinspreuk *Besteedt den tijd met kunst en vlijt*. Dit was de voorloper van het latere PUG. Het ontstaan van het PUG valt daarmee in een golf van andere gezelschappen, verenigingen en genootschappen die aan het eind van de 18^e eeuw het licht zagen. Het is de tijd van de Verlichting en van de patriottenbeweging en veel van die nieuwe genootschappen¹ hadden modernisering en democratisering in hun vaandel staan.

Dat week af van de oudere traditie van broederschappen, rederijderskamers en gilden. Ook geleerdengenootschappen, waarvan sommige, zoals de fameuze *Royal Society* en de *Académie Royale*, uitgegroeid zijn tot prestigieuze academies, hadden vaak een besloten karakter. Ze stonden meestal onder bescherming van de overheid. Dat laatste geldt ook voor de in ons land wat later opgerichte *Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen*.

In de 18e eeuw verandert dat omdat een nieuw publiek zich manifesteert: de verlichte burgerij. Het ging in de nieuwe genootschappen, net als in de salons en koffiehuisen, om gezelligheid en beschaving als maatschappelijke deugden. Dat wordt met een technische term aangeduid als 'sociabiliteit', het in gezelschap verkeren om bij te dragen aan cultuurspreiding en bevordering van de wetenschap. In Nederland is de Nutsbeweging het bekendste voorbeeld. De *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* kende vele plaatselijke afdelingen en had een programma, dat volksoopvoeding, modernisering van het onderwijs (geen Latijn meer op de universiteit) en vaderlandslievendheid behelsde. Dat laatste betekende het kweken van moderne nationale saamhorigheid in oppositie tegen de oude standenstaat.

Niet alle nieuwe genootschappen waren even radicaal. Het ging hen eerder om een nieuwe, spraakmakende elite dan om 'het volk'. De schatting is dat hoogstens 5 % van de (mannelijke) bevolking er deel aan had. Soms waren de doelstellingen beperkt tot bevordering van de literatuur of de wetenschap. Maar dat werd dan wel gezien als een onderdeel van maatschappelijke en politieke vooruitgang.

Die burgerinitiatieven werden door de autoriteiten met het nodige wantrouwen bekeken. Zo ook het PUG. Het genootschap was namelijk geïnteresseerd in praktische maatschappelijke verbeteringen. De term 'konsten' staat voor kundigheden, vooral op economisch en sociaal terrein. Wij zouden nu spreken van wetenschappelijke 'kundes'. Aanvankelijk werd het gezelschap door de gevestigde orde ook gewantrouwd vanwege de weinig hiërarchische ledenwerving. Veel genodigden bedankten uit standsbewustzijn of politieke koudwatervrees voor de eer om lid te worden.

De erkenning ('octrooiëring') van het in 1773 opgerichte *Konstgenootschap* als provinciaal gezelschap kwam pas in 1778. Waarom pas na vijf jaar? Omdat de Staten van Utrecht wel wilden weten wat voor vlees ze in de kuip hadden.

De vraag naar erkenning leidde ook tot enige interne ruzie. Moest men nu wel of niet bescherming vragen van de overheid? Uiteindelijk werd het genootschap in 1778 omgevormd tot *Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen*, keurig voorzien van octrooi, met als beschermheer stadhouder Willem V. Het PUG kreeg vanaf 1785 het karakter van een aristocratisch geleerdengenootschap met ouderwetse ballotage. De directeuren van het PUG waren vaak van adel. De deelnemende geleerden waren meest gewone leden. Om lid te worden moest een sollicitatiebrief met referenties worden geschreven. De directie nam vervolgens leden aan (of wees ze af).

Het PUG houdt afstand van het in 1786 opgerichte Nutsdepartement in Utrecht. Men probeert angstvallig neutraal te zijn door godsdienstige en politieke geschillen buiten de deur te houden. Dat lukt niet helemaal; het genootschap beweegt mee met de conjunctuur van regimewisselingen, van orangistisch naar patriots en weer terug. De godsdienst wordt wel effectief buitengesloten. Liever geen theologen in de directie en geen theologische verhandelingen. Dat is, in de stad van Voetius, wel verlichtingsachtig, net als het maken van vertalingen van wetenschappelijke verhandelingen uit het Latijn, wat toen nog niet gebruikelijk was.

In de loop van de 19e eeuw wordt het *Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen* steeds meer een klassiek geleerdengenootschap. Veel van de leden zijn hoogleraar. Zo was er maar één geldige reden om verlaat op vergaderingen te komen: als men op

Provinciaal Utrechts Genootschap
van kunsten en wetenschappen. Opgericht in 1773.
Postbus 1226, 3500 BE Utrecht
Telefoon: (030) 233 30 20 • info@pugutrecht.nl
Bank: NL49 INGB 0000 0302 75 • KvK Midden-Nederland nr.: 40476893
Erkende ANBI instelling

dat tijdstip college moest geven. De activiteiten van het genootschap zijn gezellig en wetenschappelijk tegelijk, denk aan het houden van lezingen, aan het uitschrijven van prijsvragen, het opzetten van een bibliotheek en leesportefeuilles, het stimuleren van tentoonstellingen.

Het gaat nog steeds om 'konsten', kundigheid in de wiskunde, natuurkunde, scheikunde, aardrijkskunde: wetenschap werd dus vooral opgevat als exacte wetenschap. Dat gaf het genootschap een sterk bèta-karakter, dat tot op heden voelbaar is.

Pas in 1863 worden de 'konsten' vervangen door *kunsten*, al komen die voorlopig nog maar mondjesmaat aan bod. Ook dat weerspiegelt zich nog in de huidige opzet van de PUG-prijs voor het beste proefschrift dat in de afgelopen vijf jaar is verdedigd aan de Utrechtse universiteit. De jurering is nog steeds georganiseerd rond de oude indeling in secties uit 1844. Naast de secties wis- & natuurkunde en die van medicijnen & diergeneeskunde hebben letteren & filosofie en recht & sociale wetenschappen een plaats verworven. 'Kunst' mag eens in de vijf jaar meedoen. Eenmaal kunst dus tegen viermaal wetenschap. En bij de laatste categorie ontbreekt nog immer de theologie.

Het verhaal over de 19e eeuw is er één van aanvankelijk succes en daaropvolgend functieverlies. Grote wetenschappelijke namen zijn aan het PUG verbonden geraakt en zij traden ook op de voorgrond als directieleden en voorzitters, zoals F.C. Donders en Buys Ballot. Deze geleerden van statuur ventileerden zelf zo hun twijfels aan de zin van het genootschap. Donders doet dat in 1852, terwijl Buys Ballot zich in 1858 afvraagt of het uitschrijven van prijsvragen nog wel nut heeft. Rond die prijsvragen was dan ook veel ruzie over vermeend plagiaat, irrelevante inhoud en een teveel aan opdrachten. In 1898 zijn ze afgeschaft, net als eerder al het drukken en rondzenden van de *Verhandelingen*, waarin de voordrachten van de leden gepubliceerd werden. De boekerij was in 1876 afgestoten naar de Universiteitsbibliotheek. De Collectie van Oudheden, vooral Romeinse opgravingen uit fort Vechten, kwam in 1921 onder de hoede van het Centraal Museum en is in 1995 overgedragen aan de gemeente Utrecht. Stukken uit de collectie zijn nu te bezichtigen in het Centraal Museum, Leidsche Rijn en fort Vechten.

Het genoemde functieverlies was tot op zekere hoogte onvermijdelijk. De universiteit met haar bibliotheek, musea met hun groeiende collecties en tal van culturele en sociale instellingen boden professionele en gespecialiseerde alternatieven voor de activiteiten van het PUG. Dat heeft het genootschap genoopt tot enige modernisering. Vanaf 1873 neemt het aandeel van de prijsvragen en verhandelingen af en wordt subsidieverlening belangrijker. Na allerlei geharrewar worden in 1893 vrouwen tot het genootschap toegelaten. Nadat in 1876 de romanière Bosboom Toussaint nog geweigerd was, werden in 1895 Jeltje de Bosch Kemper en Catharina van Tussenbroek toegelaten: de één van adel en de ander zeer geleerd. In 1922 waren 30 vrouwen lid. Het zou overigens tot 1972 duren voordat leden zonder verdere plichtplegingen als het schrijven van een sollicitatiebrief benoemd konden worden. Nog wel moest het op voordracht van minstens drie zittende leden. Ook die vorm van ballotage is stilzwijgend een dode letter geworden, zodat mensen gewoon lid konden worden van het PUG zonder met aanbevelingsbrieven van hoogleraren of andere leden te hoeven zwaaien. Pas in 2016 is dit in de statuten verankerd. Die versoepeling heeft overigens niet geleid tot een grote ledenaanwas.

Men trachtte vroeger al de ledengroei te stimuleren door meer gezelligheid te bieden in de vorm van gezamenlijke maaltijden en excursies. Dat leverde wel een punt van zorg op. De maaltijden kostten het PUG veel geld; kennelijk vonden de leden het ook weer niet zó gezellig dat ze alles zelf wilden betalen. Nog steeds zijn de kosten van excursies, die nu ten laste komen van de deelnemende leden, een punt van discussie voor de directie.

De gevoelde malaise, onder andere tot uiting komend in klaagzangen over de veroudering van het ledenbestand, heeft ook geleid tot pogingen om samen te werken met andere genootschappen, zowel plaatselijk als landelijk. Als puntje bij paaltje kwam, bleek steevast dat alle betrokkenen hun eigen genootschap intact wilden houden.

Dat klinkt bekend. Hoewel we over de geschiedenis van het genootschap in de 20^e eeuw minder goed zijn ingelicht, is wel duidelijk dat er sprake is voortgaand functieverlies. Er komen steeds

Provinciaal Utrechts Genootschap
van kunsten en wetenschappen. Opgericht in 1773.
Postbus 1226, 3500 BE Utrecht
Telefoon: (030) 233 30 20 • info@pugutrecht.nl
Bank: NL49 INGB 0000 0302 75 • KvK Midden-Nederland nr.: 40476893
Erkende ANBI instelling

meer wetenschappelijke instellingen en platforms, meer culturele genootschappen en nieuwe subsidiestromen. De ledengroei van het PUG stagneert; vergrijzing dreigt.

Anderzijds beschikt het PUG via zijn leden nog steeds over een schat aan ervaring en expertise, die uitzicht biedt op een rijk veld aan potentiële samenwerking. Het is in dit verband wel aardig om de historicus Singelsⁱⁱ te citeren, die in 1923 - na de zoveelste mislukking - de hoop uitspreekt dat bij het tweehonderdjarig bestaan van het PUG 'een wijderen gezichtskring' geopend zal zijn. Dat is in 1973 niet echt gebeurd. Dan wordt volstaan met de wat defensieve wens dat op het derde eeuwfeest, in 2073, zal blijken dat het genootschap niet geheel 'verschrompeld' zal zijn. Misschien is het een opdracht voor 2023, als het PUG 250 jaar bestaat, om ons daar wat actiever in op te stellen?

ⁱ Een kleine staalkaart van verwante genootschappen:

- 1752 Hollandse Maatschappij der Wetenschappen (Haarlem)
- 1765 Zeeuws Genootschap der Wetenschappen
- 1766 Maatschappij der Nederlandse Letterkunde
- 1769 Bataafs Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte (Rotterdam)
- 1777 Felix Meritis (Amsterdam)
- 1777 Oeconomische Tak van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen met plaatselijke afdelingen
- 1778 Teyler's Stichting/Genootschap
- 1784 Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, met plaatselijke departementen.

ⁱⁱ Er is dankbaar gebruik gemaakt van het gedenkboek van N.J.Singels uit 1923. Enkele relevante titels:

- Bouwman, Bertine, *Tot Nut van het Vaderland. De beginjaren van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap 1773-1785* (Doctoraalscriptie Utrecht 1989)
- Bruin, Renger de, *Revolutie in Utrecht. Studenten, burgers en regenten in de patriottentijd 1780-1787* (Utrecht 1987).
- Mijnhardt, Wijnand, *Tot heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam 1987).
- PUG, *Tweehonderdjarig bestaan 19 mei 1973*, Utrecht 1973.
- Singels N.J., *Uit de geschiedenis van het P.U.G. (Provinciaal Utrechtsch Genootschap) 1773-1923* (Utrecht 1923).